

“GLOBALLASÍW SHÁRAYATÍNDÁ FILOLOGIYANÍŃ AKTUAL MÁSELELERI” atamasındaǵı Respublikalıq ilimiy-ámeliy konferenciya

SHAWDIRBAY SEYTOVTIŃ “KÓP EDI KETKEN TIRNALAR” POVESTINDE TOPONIMLERDIŃ QOLLANILIWI

Madiyarova Qundız Ońgarbaevna
*Ájinyaz atındaǵı NMPI qaraqalpaq
tili kafedrası asisstant oqıtıwshısı*

Toponimika – belgili bir jerdiń, aymaqtıń,geografıyalıq atamalardıń jıynaǵı.Qaraqalpaqstan toponimikası leksikologıyanıń geografıyalıq atamalardı úyrenetuǵın bólimi [1.342] Túsindirme sózlik

Toponimlerdiń til tarawında ornı girewli. Óytkeni, biz shayır,ilimpazlarımızdıń shıǵarmaların,miynetlerin analiz etkenimizde onda qala,rayon,awıl atamaların ushratamız.Bular boyınsha ilimpazlar bir qansha izertlewler alıp barǵan hám óz pikirlerin bildirgen.

Shayır, jazıwshı Sh.Seytovtıń “Kóp edi ketken tırnalar” povestinde, Shımbay, Kattaǵar, Shortanbay, Xojeli sıyaqlı atamaların ushratamız. Bul atamalar haqqında ilimpazlardıń izertlewlerinde kóplegen pikirler ushırasadı. Olardıń ayırımlarına toqtap ótetuǵın bolsaq, dáslep kórkem shıǵarmadan mısallar keltiremiz.

Qaraqalpaq kelgenshe ǵarrı jandı qıynay turayıq. Is buyır, shıraǵım,– dep sóylene kirdi. Onıń qarlıqqan dawsınan, ájim basıp qaltalangán solǵın júzinen kóp jıllıq jábir-japa menen jalǵızına degen saǵınıshtıń zarıp kóriwge bolar edi. Qáddi-qáwmeti ermanı jıńǵılday tip-tik ǵarırınıń sońǵı aylar ishinde birden beli búgildi de qaldı. Gáp-sózge sheber-aq, bayaǵı jas jigit gezinde Shımbaydaǵı oyazdı óltiriwge qatnasqanların mashqı etip aytqanda mine degen ertekshilerinıń jarı jolda qaladı [2.130]. G.Abishovtıń izertlewlerinde Shımbay tuwralı maǵlıwmatlar bar. Shımbay Shımbay – Qaraqalpaqstanınıń áyyemgi qalalarınnan biri. Qala hám onıń tariyxı haqqındaǵı dáslepki maǵlıwmatlar 18-ásirden tabılǵan : arqa dereklerde 1730 -jıldan, orıs tilindegi jazba dereklerde 1810 –jıldan dep berilgen.Qaraqalpaq ańızlarında Shımbay qalasınıń payda bolıwı haqqında kóplegen maǵlıwmat keltirilgen.Olarda Shımbay atamasınıń kelip shıǵıwı usı jerge birinshi qonıs basqan adamnıń atı menen baylanıstırıladı.Sonlıqtan Shımbay ataması usı jerge tiykar salǵan adamnıń atınan kelip shıqqan dep juwmaq shıǵarıwǵa boladı[3.13]. Azdan soń tórt kóz túwellenip, ot jaǵılıp, úydiń ishi jaqtılandı. Kelgen qonaǵımız on úsh,on tórtlerdegi rus balası eken. Kóriwden tek meńirewlenip qaraǵanı bolmasa, sálemime juwap ta bermedi. Azmaz irenjiyin de dedim, sebebi, túsınbedi dewge russhalap sálemlestim-dá!<<Biziń úyde ne qılıp júrgen bul. Kattaǵardıń boyındaǵı uralskiylerdiń balaları shıǵar>> dep te oyladım. Biraq ústiniń

“GLOBALLASH SHÁRAYATINDA FILOLOGIYANÍŇ AKTUAL MÁSELELERI” atamasındaǵı Respublikalıq ilimiy-ámeliy konferenciya

ábigerligi,shashınıń óskinligi,kóziniń shúńireyip,júdew tartqanlıǵı onı ya biyaptan turǵan, ya qáwendersiz qalǵan balaǵa usatar edi.[2.137]

Kattaǵar Qızketkennen burıǵı Quwanışjarmanıń saǵası bolǵan. Ol revolyutsiyadan burın patshalıqtıń tusında qazıladı.1934-jıl Qızketken kanalı ashılǵannan keyin Qattı aǵar baylanıp, onnan kóp jıllar dawamında suw aqpay qaldı. Al Tarlı bolsa,usı dáwirde baslap pútkilley batıl bolıp qaladı.Qattı aǵar dewdiń mánisi onıń saǵası Ámiwdáryanıń mol aǵıslı burılmalı jerinen alınıp,Taqır kól ultanına qaray yaǵnıy Quwanışjarmaǵa baǵdar alıp aǵadı,onıń suwı pátli aqqanlıqtan xalıq bunı Qattıaǵar dep ataǵan. Burın Qattıaǵardan on eki aznalı jelqomlı ushan kemeler júretuǵın bolǵan. Házir Qattıaǵardıń keleshegi kútá ullı. Ol 1964-jılı jańadan qazılıp,iri magistral kanalǵa aylandırıladı. Qattıaǵardıń saǵasına iri qúdiretli elektrnasoslar ornatıldı.[4.30]

-Men oqıwdan kelemen degenshe úyde boladı.Ishi-pisip qalǵan-ǵoy,jarılıp baratır, qırshınlar!-dedi Gúlásen dápterin ashıp otırıp.

-Apań-she!

-Arbakesh, Shortanbaydan otın tasıydı...

-Oqıwǵa qalay keteseń ?!

-Pay, óziń de! Qulıp urıp ketemen, dedim-ǵoy. Má, mina dápter saǵan...

Qarız,biraq,soń bermey júrme...

Bizler sabaq tayarlawǵa kiristik. Apam da, sheshem de kún batar aldında keldi.[2.176] Shortanbay burınnan óziniń ataǵı boyınsha adamlarǵa keń túrde málim bolǵan Ámiwdáryanıń bir shaqapshası edi.Onıń házirgi ańǵarına qaraǵanda Tók tawınıń arqa-batis tusınan ótip, ayaǵı Qusxana taw oypatına quyatuǵın bolǵan. Bul tuwralı Kaulbars mınaday dep jazadı: Burın Shortanbay kishkene arıq bolǵan, keyin onıń ańǵarı kem-kemnen keńeyip, suwdıń tasıwı menen jolındaǵı kóplegen egisliklerdi hám baǵlardı nabit etken. Usıǵan qaraǵanda ol 1860-hám onnan sońǵı jıllarda burqıp aǵıp turǵan dárya boladı. Ǵarrılardıń aytıwına qaraǵanda, Shortanbay dewdiń mánisi bunda shortan balıq kóp bolǵan deydi. Shortanbayǵa jaqın Sapaq kól,Dosan basıwdep atalǵan kóllerden burın shortan balıǵınıń úzliksiz mol qurdımı shıǵıp turǵan.Demek onıń atınıń kelip shıǵıwı shortan balıqtıń molshılıǵınan dew kútá orınlı.[4.29]

Úsh-tórt kúnlikte ǵana qaraǵa boyalǵan,anaw aq jawlıǵı bas ushında jatır.Apamını Gúlásenniń apası menen Xojelige dange ketkenin ayttı. Quda qalese azan menen bazarǵa túsip, keshke taman artınıp-tartınıp keler.[2.190]

Xojaylı yamasa burıǵı Xoja Eli — 15—18-ásirlerde qonırat, qipshaqlar,manǵıtlar hám basqa qáwimler. Qáwim atı Xoja sózinen ibarat bolıp, iye “ega”,hojein “ustaz”, jetekshi “etakchi”, “ate // el” sózi de “xalıq,” mánisinde qollanǵan. Múlk, jer” qosımshası menen baylanısqan." Xo'ja Eli" atınan da kóriw múmkin bir neshe qáwimlerdiń

“GLOBALLASH SHARAYATIDA FILOLOGIYANIN AKTUAL MASALELARI” atamasidagi Respublikaliq ilimiy-ameliy konferenciya

ulivmalasqan atı, olardan birewiniń wákili xan tárepinen berilgen yamasa xanğa teńlestirilgen rásmiy ataqbolıp tabıladı.[5.66]

Qullası, kórkem shıǵarmalardıń jer-suw atamaların tillik kóz qarastan úyreniw áhimiyetli bolıp tabıladı. Sebebi, atamalarda xalıqtıń etimologiyası, jasaw sharayatı, úrp-ádet dástúri sáwlelengen boladı.

Paydalanatuǵın ádebiyatlar

1. Qaraqalpaq tili Túsindirme sózlik 4-tom 342 bet
2. Sh.Seytov “Kóp edi ketken tırnalar” Nókis -1969.
3. G.Abishov “ Shımbay rayonu toponimleri” Nókis-2020.
4. Q.Ábdimuratov “Nege usılay atalǵan” Nókis-1965.
5. A. E. Есемуратов Вестник Челябинского государственного университета. 2019. № 4 (426). Филологические науки. Вып. 116. С. 65—72.